

WOJCIECH SZYMAŃSKI

UWAGI W KWESTII ZABYTEKÓW AWARSKICH ZNALEZIONYCH NA TERENIE POLSKI

Kilkanaście już lat minęło od momentu ukazania się w polskiej literaturze archeologicznej pierwszego, a zarazem i jedynego obszerniejszego opracowania zabytków awarskich z terenu naszych ziem¹. Pomimo iż od tego czasu szczupły ich zasób nie uległ wydatnemu pomnożeniu w wyniku nowych odkryć, uważam jednak za celowe poruszenie tego tematu po raz wtóry. Skłania mnie do tego z jednej strony przekonanie o niepełnym dotychczas wykorzystaniu możliwości interpretacyjnych, dostarczonych przez źródła tej kategorii, z drugiej zaś strony ocena aktualnego stanu zaawansowania badań nad problematyką awarską poza granicami Polski, a szczególnie na terenie Węgier i Słowacji. Jakkolwiek bowiem cały szereg nieraz zasadniczych kwestii, związanych z pobytem Awarów w dorzeczu Cisy i środkowego Dunaju, pozostaje po dziś dzień sprawą dyskusji, nagromadzone jednak w trakcie długoletnich badań, podejmowanych przede wszystkim przez uczonych węgierskich, materiały faktyczne, jak również oparte na nich ogólniejsze opracowania — upoważniają do podjęcia niniejszej próby przewartościowania pewnych tradycyjnych poglądów, dotyczących zabytków awarskich znanych z obszaru Polski. Artykuł mój nie pretenduje bynajmniej do miana syntetycznego ujęcia całokształtu problematyki kontaktów obszaru Polski w początkowych fazach wczesnego średniowiecza z terytorium państwa awarskiego. Szczupłość źródeł archeologicznych, brak prawie kompletny pisanych (przekaz Teofylakta Simokattesa trudno uznać za jednoznaczny) nie upoważnia jeszcze do formuło-

¹ Z. Rajewski, *Zabytki awarskie z Biskupina w pow. żnińskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 16: 1939 (1948), s. 341—347, tabl. LXV. Zob. również m. in. J. Kostorzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 235, 236, tabl. XXIII 16, 17; tenże, *Kultura prapolska*, Poznań 1949, s. 328, 329, ryc. 210; tenże, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa 1955, s. 266, ryc. 810, 811. Ostatnio por. J. Szydłowski, *Zabytki awarskie ze Śląska*, [w:] *Z przeszłości Śląska*, Wrocław 1960, s. 43, ryc. 1—3; tenże, *Awarowie a początki państwa polskiego*, „Z otchłani wieków”, R. 26: 1960 z. 1, s. 11—14, ryc. 1—5.

wania ostatecznych, bardziej ogólnych twierdzeń. Dlatego też, koncentrując się przede wszystkim na analizie źródeł, chciałbym ograniczyć się na razie do zasygnalizowania pewnych wątpliwości oraz przedstawienia nowych sugestii, wypływających z aktualnego stanu poznania problemu awarskiego. Należy żywić nadzieję, iż rozwijające się intensywnie badania przyniosą w efekcie powiększenie materiału faktycznego i na tym odcinku naszych dziejów, dając możliwość kuszenia się o podjęcie pełniejszych opracowań.

Na wstępie pozwolę sobie raz jeszcze przedstawić listę importów awarskich² z terenu Polski, omawiając pokrótce warunki ich znalezienia.

1. Biskupin, pow. Żnin: bransoleta brązowa, z trąbkowatymi pustymi końcami (ryc. 1), oraz brązowe, połączane okucie pasa, zdobione motywem roślinnym (ryc. 5). Oba zabytki znaleziono podczas systematycznych badań wykopaliskowych w obrębie warstwy osadniczej wraz z innymi zabytkami, datowanymi na starsze fazy wczesnego średniowiecza (w. VII—IX)³.

2. Bolesławiec, m. pow.: brązowe, połączane okucie pasa, zdobione motywem roślinnym (ryc. 10a, b), odkryte przypadkowo u stóp grodziska wraz z innymi zabytkami, m. in. ostrogą z hakowatymi zaczepami. Przeprowadzone następnie w tymże miejscu badania wykopaliskowe doprowadziły do odkrycia osady wczesnośredniowiecznej⁴.

3. Chorula, pow. Krapkowice: brązowe, ażurowe okucie pasa, zdobione

² Określenie „awarski” nie jest zupełnie precyzyjne z uwagi na różnorodność grup etnicznych, bytujących w dorzeczu Cisy i środkowego Dunaju w w. VI—IX, R a j e w s k i, *op. cit.*, s. 344, 345. Na nieadekwatność tego terminu zwraca ostatnio również uwagę D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapest 1956, s. 9. Dlatego używam za obu autorami terminu „awarski” jedynie dla uproszczenia z zastrzeżeniem, że nie określa on przynależności etnicznej wykonawcy i użytkownika, a tylko i wyłącznie pochodzenie przedmiotu z warsztatów ulokowanych na obszarze zajęтым przez państwo awarskie lub pozostającym w ścisłym z nim związku.

³ Zob. przede wszystkim Z. R a j e w s k i, *Gród staropolski na półwyspie jeziora biskupińskiego*, [w:] *Gród prastawiański w Biskupinie*, Poznań 1938, s. 76, tabl. 58, ryc. 4,10; tenże, *Zabytki awarskie*, s. 341—347, tabl. LXV 1,2; por. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329, ryc. 210; tenże, *Pradzieje Polski*, s. 235, tabl. XXIII 16, 17; tenże, *Wielkopolska...*, s. 206, ryc. 810, 811; W. Hensel, *Stowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 2 poprawione, Warszawa 1956, s. 434, 435, również Csallány, *op. cit.*, s. 188.

⁴ Por. głównie K. Langenhein, *Ein „awarischer” Fund aus Schlesiens*, „Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit”, t. 13: 1937 z. 10—11, s. 274, 275, tabl. 63, ryc. 4—9; E. Petersen, *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6. bis 8. Jahrhunderts*, Leipzig 1939, s. 61, 128, ryc. 87 (4, 4a); R a j e w s k i, *Zabytki awarskie...*, s. 342 i 345; Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329; tenże, *Pradzieje Polski*, s. 235; Csallány, *op. cit.*, s. 95; Szydłowski, *Zabytki awarskie ze Śląska*, s. 43, ryc. 1; tenże, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 1.

motywem gryfa (ryc. 12), znalezisko powierzchniowe, pochodzące z miejsca, na którym w czasie systematycznych badań wykopaliskowych natrafiono na ślady osady wczesnośredniowiecznej z VI—VII w.⁵

4. Kraków, kopiec Krakusa: okucie pasa z brązu (ryc. 13), znalezione podczas badań wykopaliskowych w humusie pierwotnym⁶.

5. Okolice Warszawy: brązowe, ażurowe okucie pasa, zdobione motywem roślinnym (ryc. 14). Znalezisko luźne. Brak dokładniejszych danych o miejscu i warunkach odkrycia zabytku⁷.

6. Ostrów Lednicki, pow. Gniezno: brązowe, pozłacane okucie pasa, zdobione motywem roślinnym (ryc. 16). Znalezione podczas badań wykopaliskowych cmentarzyska, prowadzonych przez prof. A. Wrzoska. Brak dokładniejszych danych o warunkach znalezienia⁸.

7. Syrynia, pow. Wodzisław (dawny Rybnik): brązowe, ażurowe okucie pasa, zdobione motywem roślinnym (ryc. 17). Znalezione w trakcie systematycznych badań wykopaliskowych w obrębie ziemianki wczesnośredniowiecznej wspólnie z innymi, współcześnie datowanymi zabytkami⁹.

⁵ J. Szydłowski, *Sprawozdanie z badań na osadzie VI—VII w. w miejscowości Chorula, pow. Krapkowice*, „Wiad. Archeol.”, t. 24: 1957 z. 1—2, s. 53—66, tabl. VIII 2; tenże, *Zabytki awarskie ze Śląska*, s. 43, ryc. 3; tenże, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 3.

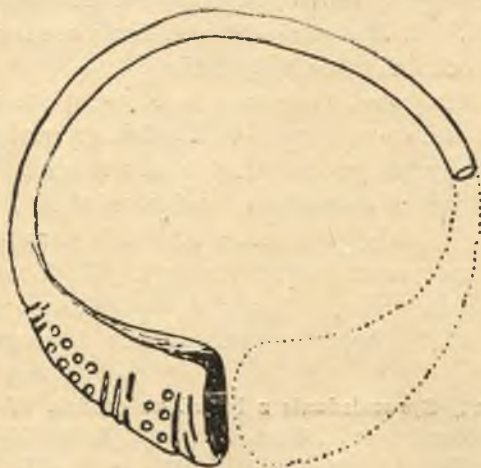
⁶ Zob. przede wszystkim Rajewski, *Zabytki awarskie...*, s. 342; Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329; tenże, *Pradzieje Polski*, s. 235; R. Jamka, *Wyniki badań wykopaliskowych na kopcu Krakusa*, „Dawna Kultura”, R. 2: 1955 z. 3, s. 137; ryc. 3; Csallány, *op. cit.*, s. 147, 148; Szydłowski, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 5.

⁷ Zabytek znajdował się dawniej w Muzeum Archeologicznym w Krakowie, obecnie na wystawie w P.M.A. w Warszawie. Oznaczony jest nr. 811 i nosi napis „okolice Warszawy”. Pochodzi z dawnych zbiorów Zakładu Archeologii Przedhistorycznej U. J., zdeponowanych przed II wojną światową w Muzeum Archeologicznym P.A.U. Na skutek zaginięcia w czasie wojny archiwum Zakładu Archeologii brak danych dotyczących warunków odkrycia. Informacje te zawdzięczam prof. S. Noskowi, którego uprzejmość umożliwiła mi publikowanie zabytku. D. Csallány podczas pobytu w Polsce zwrócił uwagę na zabytek z okolic Warszawy i określił jego pochodzenie.

⁸ Wzmianki zob. Rajewski, *op. cit.*, s. 341, 342; Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329; tenże, *Pradzieje Polski*, s. 235. Ostatnio por. G. Mikołajczyk, *Ziemia gnieźnieńska w okresie powstania państwa polskiego*, Przewodnik po wystawie, Poznań 1961, ryc. 17, s. 42, 43; A. Wrzosek, *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowia Lednickiego, pow. Gniezno*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 12: 1961, s. 250, przyp. 43, tabl. VIII, 5. Korzystając z uprzejmej zgody i wyjaśnień prof. A. Wrzoska oraz wyczerpujących informacji mgr G. Mikołajczyk, miałem możliwość zapoznania się z zabytkiem jeszcze przed ukazaniem się publikacji.

⁹ Por. głównie J. Kostrzewski, *Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w r. 1937*, [w:] *Badania prehistoryczne w woj. śląskim w latach 1937—1938*, Prace Prehistoryczne Śląskie, nr 5: 1939, s. 34,35, 40—46, ryc. 26/3; tenże, *Kultura prapolska*, s. 329, ryc. 3; Rajewski, *op. cit.*, s. 342, 345; Csallány, *op. cit.*, s. 186; Szydłowski, *Zabytki awarskie ze Śląska*, s. 43, ryc. 2; tenże, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 1.

Lista ta różni się od zestawienia publikowanego przez Z. Rajewskiego. Poza uzupełnieniem nowymi pozycjami, niektóre — budzące zastrzeżenia — uległy wyeliminowaniu. Tak więc pominięta została żelazna sprzączka podkowiasta z KłECKA, pow. Gniezno, na której pomyłkowo zaseregowanie do grupy zabytków awarskich zwrócił już uwagę sam autor

Ryc. 1. Brązowa bransoleta z Biskupina,
pow. Żnin
wg Z. Rajewskiego, w. n.

tej koncepcji W. Hensel w II wydaniu swej publikacji¹⁰. Niezbyt umotywowane wydaje się być również, zwłaszcza na tle odkryć i opracowań lat ostatnich, określenie przez Z. Rajewskiego proveniencji rogowej płytki zdobionej płaskorzeźbą gryfów czy raczej smoków, znalezionej w Gnieźnie. Pochodzenie tej ostatniej z obszaru kaganatu awarskiego kwestionował J. Kostrzewski, podobną opinię wygłosił również J. Eisner¹¹. Wobec znanego faktu występowania podobnych motywów w sztuce romańskiej Europy środkowej¹², jak również braku podobnie zdobionych zabytków,

¹⁰ W. Hensel, *Gród wczesnodziejowy w KłECKU w pow. gnieźnieńskim*, „Wiad. Archeol.”, t. 16: 1939 (1948), s. 245; por. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, s. 235, 236 (powtórzenie błędu), sprostowanie zob. również J. Eisner, *Devínská Nová Ves. Slovanské pohřebiště*, Bratislava 1952, s. 223. Omyłkowo uwzględnia ostatnio sprzączkę z KłECKA Szydłowski, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 2.

¹¹ Z. Rajewski, *Przedmioty z rogu i kości z Gniezna*, [w:] *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII w.) w świetle wykopalisk*, Poznań 1938, s. 84, 85, ryc. 13; tenże, *Zabytki awarskie...*, s. 341—344, tabl. LXV, ryc. 3; por. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 329, oraz Eisner, *op. cit.*, s. 223.

¹² Zagadnienie asymilacji wątków pochodzenia orientalnego przez sztukę romańską roztrząsa w związku z ornamentyką kaptorg trapezowatych S. Tabaczyński,

wykonanych z analogicznego tworzywa, w publikowanym i nie publikowanym materiale zabytkowym, pochodzącym z terenów zajmowanych przez Awarów w VI—IX w., dawną koncepcję uznać należy za zdeaktualizowaną. Wypada również podkreślić fakt nieuwzględnienia zabytku gnieźnieńskiego w zestawieniu zabytków awarskich, które opublikował D. Csallány.

Za nieporozumienie trzeba jednak uznać powiększenie przez tegoż badacza ilości zabytków z terenu ziem polskich o znaleziska ceramiki z rzekomymi wpływami awarskimi, pochodzące z Niemczy i Kotowic. Dziwne wydaje się bezkrytyczne powtarzanie w tym wypadku tendencyjnych sformułowań K. Langenheima i E. Petersena oraz kompletna niezajomość polskiej literatury przedmiotu¹³. Tenże autor wprowadza ponownie do literatury jako pochodzące rzekomo z obszaru naszego państwa nader wątpliwe znalezisko złotej zausznicy z Michałkowa (d. pow. Borszczów). Miejscowość ta nie znajduje się obecnie na obszarze Polski i to już wystarczyłoby jako wyjaśnienie przyczyny pominięcia jej w publikowanym tu spisie. Dla pełniejszego obrazu dodam jednak, iż jest to wyrób najpewniej bizantyjski, a do uznania Michałkowa za miejsce jego znalezienia brak poważniejszych podstaw¹⁴.

Inne względy skłaniają mnie do pominięcia w publikowanym spisie trójgraniastego grotu strzały z Piotrowic, pow. Racibórz, znanego wyłącznie z lakonicznej archiwalnej notatki. Było to znalezisko luźne, pochodzące z ziemi ornej, spoza jakiegokolwiek datowanego zespołu. Ponieważ podobne grotty na interesujących nas obszarach dorzeczy środkowego Dunaju i Cisy występowały zarówno w okresie przedawarskim (V—VI w.), jak i w okresie pobytu tam Madziarów¹⁵, wiązanie zabytku piotrowickiego właśnie z Awarami ma wyłącznie spekulatywny charakter.

Z badań nad wczesnośredniowiecznymi skarbami srebrnymi Wielkopolski, Polskie Badania Archeologiczne, t. 2, Warszawa 1958, s. 24, 25. Bardziej szczegółowa analiza przedstawienia przemawia raczej za drugą interpretacją, por. Z. Kępiński, Symbolika drzwi gnieźnieńskich, [w:] Drzwi Gnieźnieńskie, t. 2: Wrocław 1959, s. 192, 193, ryc. 42—48.

¹³ J. Kostrzewski, *Słowianie i Germanie na ziemiach na wschód od Łaby w 6—8 w. po Chr.*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 7: 1946, s. 26, wykazywał w polemice, iż podobieństwo ceramiki ze Śląska do części ceramiki z obszaru państwa awarskiego tłumaczą łatwo ogólnosłowiańskie więzy kulturowe.

¹⁴ Obszerniej w tej sprawie zob. W. Szymański, rec. D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Schriften und Fundorte*, Budapest 1956, s. 244 + 1 mapa, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959 z. 2, s. 412.

¹⁵ Dzięki uprzejmości dr J. Szydłowskiego, kustosa muzeum w Bytomiu, miałem możliwość przeczytać wzmiankę archiwalną z r. 1939, dotyczącą warunków znalezienia grotu. Wzmianki o tymże zabytku zob. „Altschlesische Blätter”, R. 15: 1940 z. 2, s. 87; ostatnio Szydłowski, *Zabytki awarskie ze Śląska*, s. 43; tenże, *Awa-*

W dalszym ciągu artykułu pragnąłbym dokonać analizy poszczególnych zabytków opierając się na szerokim materiale porównawczym.

Na specjalną uwagę zasługują przede wszystkim oba przedmioty znalezione na półwyspie biskupińskim.

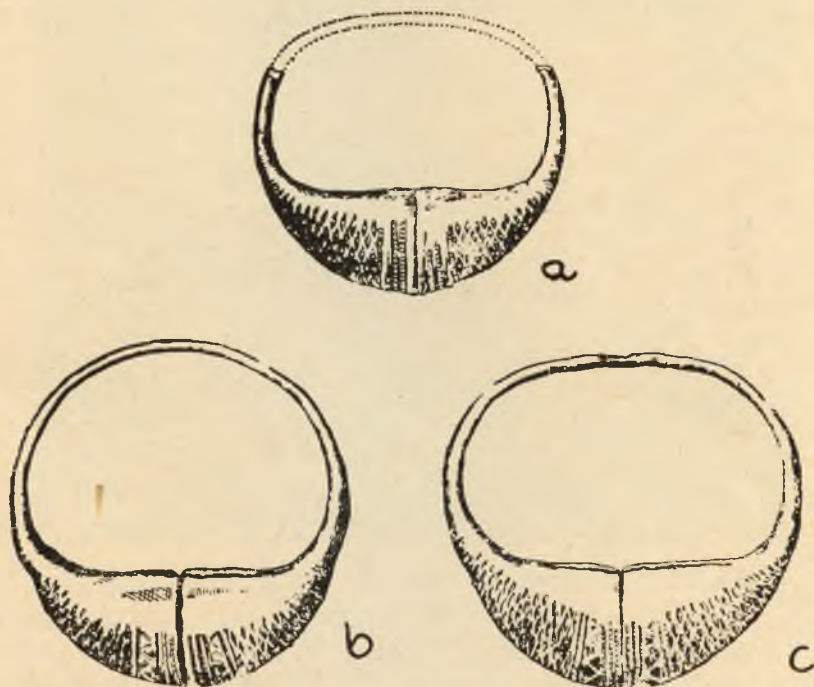
Brązową bransoletę z trąbkowatymi końcami (ryc. 1) zwykło traktować się łącznie z grupą bransolet srebrnych, określanych nieraz mianem typu Szentendre, a znanych w liczbie kilkunastu znalezisk, pochodzących przede wszystkim z terenu obecnych Węgier¹⁶. Ich cechy dają się ująć pokrótce następująco: wszystkie egzemplarze są wykonane wyłącznie z blachy srebrnej rozmaitej grubości; od wewnątrz w trąbkowatych zakończeniach znajduje się podłużne rozcięcie; zewnętrzna, równa powierzchnię zdobi zawsze ornament. Ogromna większość okazów zdobiona jest równoległymi rzędami misternie wybitych rombowlanych zagłębień, z okrągłym oczkowatym wzniesieniem pośrodku, ułożonych w szachownicę. Pole pokryte ornamentem stempelka ogranicza zazwyczaj od strony zwięzienia kilka prostych, równoległych bruzd, zaś od zakończenia oddziela je kilka linii odcisków stempli różnego kształtu, czasem skombinowanych z ornamentem wklęsłych trójkątów (ryc. 2a, 3). Tylko nieliczne egzemplarze, wykonane z grubej blachy srebrnej (średn. do 1 mm), posiadają ornament rombów nie wybijanych, lecz wyciętych zapewne pilnikiem, oczywiście już bez okrągłego wzniesienia w centrum. Należą tu dwie większe bransolety z Szentendre¹⁷

rowie..., s. 13, 14. Wartość trójgraniastych grotów strzał jako czynnika określającego chronologię i przynależność etniczną użytkownika podważa J. Poulik, *Kultura moravských Slovanů a Avari*, „Slavia Antiqua”, t. 1: 1948, s. 333, 334. Por. K. Jażdżewski, *Wzajemny stosunek elementów słowiańskich i germańskich w Europie środkowej w czasie od nadejścia Hunów aż do usadowienia się Awarów nad środkowym Dunajem*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria archeologiczna, nr 5: 1960, s. 66 (zob. tłum. niemieckie, „Archaeologia Polona”, t. 2: 1959, s. 64).

¹⁶ Por. przede wszystkim K. Markiné-Poll, *Kürtösvégü karkötök az avar-korból* (streszczenie: *Armringe mit Trichterenden aus der Avarzeit*), „Archaeologiai Értésítő” t. 47: 1934, s. 56—65 i s. 198, 199; bardziej aktualne zestawienie O. Kleemann, *Kolbenarmringe in den Kulturbeziehungen der Völkerwanderungszeit*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, t. 35: 1951, s. 143; B. Svoboda, *Poklad byzantského kovotopce w Zemianském Vrbovku*, „Památky Archeologické”, t. 44: 1953 z. 1, s. 47, 48. Nieznajomość zabytków z autopsji była zapewne źródłem takich błędów, jak zaliczenie do spisu srebrnych bransolet z masywnymi końcami z Deszk pod Szeged jako brązowych z pustymi końcami, Kleemann, *op. cit.*, s. 142, czy też wymienienie zamiast dwóch srebrnych bransolet z Cserkút, kom. Baryana, jednej złotej, Svoboda, *op. cit.*, s. 46.

¹⁷ Identyczny w kształcie, jak i sposobie wykonania ornament zdobi srebrne pełne bransolety, znane z Köhalom (Siedmiogród), J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, t. II, Braunschweig 1905, s. 345; Kleemann, *op.*

(ryc. 2b, c). Forma bransolet wywodzi się z okresu wędrówek ludów. Masywne bransolety z lekko pogrubionymi, skromnie lub wcale nie zdobionymi końcami, dadzą się zaobserwować w materiale archeologicznym, datowanym na V—VI w. Jednak ich ewolucja w kierunku okazów o przesadnie powiększonych końcach pokrytych bogatym zdobieniem

Ryc. 2. Srebrne bransolety z Szentesdö (Węgry)
wg J. Hampla

następuje dopiero na przełomie w. VI i VII, tj. od momentu pojawienia się Awarów na terenach naddunajskich. Technika wykonania oraz ornament bransolet wykazują wyraźne nawiązanie do produkcji artystycznej warsztatów bizantyjskich. Motyw romboidalnego stempla z okrągłą wypukłością w centrum, ulubiony w tymże środowisku, zaczerpnięty ze sztuki irańskiej, przywędrował do Grecji już w okresie hellenistycznym. Wyroby wytłaczane z blachy srebrnej lub złotej stanowiły specjalność bizantyjskiego rzemiosła złotniczego. Jednak masowego występowania

cit., tabl. XXVI 2, oraz z Polski z Lubniewic, pow. Sulęcín, zob. Kleemann, *op. cit.*, tabl. XXI 3. Jednak przy ograniczonej ilości bransolet tego typu, wobec nie stwierdzenia większego ich skupienia na jakimś obszarze, trudno wypowiadać się na temat pochodzenia okazów z Lubniewic.

takich bransolet, stanowiących niewątpliwie skończoną całość kompozycyjną, nie możemy zaobserwować w żadnym innym miejscu pozostającej pod wpływem Bizancjum strefy, poza obszarami zajętymi przez Awarów.

Ryc. 3. Zdobione zakończenie bransolet srebrnych w Zemianského Vrbovku (Słowacja)

wg B. Svobody, w przybliżeniu dwukrotnie powiększone

Wszystkie bransolety z terenu Węgier, jak i te ze Słowacji, tworzą zespół tak bliski sobie typologicznie, że niektórzy uczeni skłonni są uznać je za wytwór jednego centrum produkcyjnego, lokowanego zwykle na terenie Węgier południowych w obecnym Pécs, czyli dawnej osadzie prowincjonalno-rzymskiej Sopianae, bądź najbliższej jej okolicy. Produkcję ich przypisuje się przy tym miejscowym rzemieślnikom, skupionym w centrach zamieszkiwanych jeszcze częściowo przez ludność prowincjonalno-rzymską, oraz tym, którzy zwłaszcza w okresach pokojowych stosunków z Awarami przywędrowali z Bizancjum na teren dawnej Panonii, aby tu podjąć wytwórczość z przystosowaniem starych zasad zdobnictwa do specyfiki gustu miejscowego barbarzyńskiego odbiorcy¹³. Zgodnie

¹³ Kleemann, *op. cit.*, s. 130; Svoboda, *op. cit.*, s. 75. O. Kleemann, występując z tą hipotezą, popierał ją znaleziskami 5 bransolet typu Szentendre z cmentarzysk w Pécs (B. Svoboda podaje mylnie 3) oraz 2 z pobliskiego Cserkút. W rzeczywistości jednak ilość bransolet z samego Pécs wynosi najpewniej 7. Źródłem nieporozumienia jest nieopublikowanie części okazów oraz brak wyczerpujących in-

z zapotrzebowaniem były to wytwory o przeładowanej ornamentyce, barokizujące, słowem — odpowiadające zamiłowaniu nomadów. Nosiły je zresztą nie tylko kobiety, ale i mężczyźni, jak na to wskazują znaleziska w grobach¹⁹. Czas produkcji ozdób tego rodzaju przypada na cały VII w., przy czym najstarsze znane okazy datować można na około 600 r.²⁰, najmłodsze na podstawie współwystępujących monet — na lata około 670²¹, inne na około 700 r.²² Przerwanie ich produkcji wiąże się z ogólnym zjawiskiem zaprzestania produkcji szerszego asortymentu ozdób tłoczonych z blachy srebrnej, stanowiących typową cechą starszego okresu awarskiego (por. dalej w związku z okuciem z Biskupina).

Przy porównywaniu bransolety biskupińskiej z okazami węgierskimi już na pierwszy rzut oka widoczne są zarówno pewne powiązania formalne, jak i znaczne różnice. Inne jest przede wszystkim tworzywo, z którego bransoleta została wykonana. Podkreślam raz jeszcze z całą odpowiedzialnością zarówno za publikowane, jak i nie publikowane okazy — żadna bransoleta tego typu, pochodząca z obszaru Węgier bądź Słowacji, nie została wykonana z brązu. Brązowe bransolety z pustymi pogrubionymi końcami, znane z terenu Węgier, są przede wszystkim późniejsze (pochodzą z w. VIII), posiadają na końcach nałożony plastyczny ornament w postaci wałeczków, poza tym są zupełnie gładkie²³. Odmienność wyka-

formacji o reszcie. Á. Cs. Sós, (*Újabb avorkori leletek Csepel Szigetről* [Neuere awarenzeitliche Funde auf der Csepel-Insel]. „*Archaeologiai Értesítő*” t. 88: 1961 z. 1 s. 32, 48, ryc. 3, 3—4) publikuje 2 srebrne bransolety z Csepel odkryte w ostatnich latach (zbiory Muzeum Narodowego w Budapeszcie). Inna para, pochodząca z Nagybcskerek (znaleziona w okresie przed I wojną światową), znana jest tylko z lakonicznej wzmianki I. Tömörkény, *Adatok az Alföldi régészeti térképéhez*, „*Múzeumi és könyvtári Értesítő*”, t. 7: 1913, s. 240 (zbiory Muzeum w Szombathely). Tak więc łączna ilość bransolet typu Szentendre wynosi, nie uwzględniając mylnie tu zaliczonych egzemplarzy z Deszk, najprawdopodobniej co najmniej 15 sztuk z pięciu stanowisk.

¹⁹ Cmentarzysko w Szentendre, zob. Kleemann, *op. cit.*, s. 126.

²⁰ Zespół grobowy z Pécs-Köztemető, zawierający m. in. 2 puste bransolety srebrne. Datowanie wg. N. Fetticha, *Hunnen, Altungarn und Urbevölkerung*, „*Suomen Muinaismuistoyh-distyksen Aikauskirja*” *Finska Forminnesföreningens Tidskrift*, t. 45, *Strena Archaeologica*, profesori A. M. Tallgren 8 II 1945 sexagenario dedicata, 1945, s. 176, ryc. 4.

²¹ Skarb srebrny z Zemianského Vrbovku, a wraz z nim 2 pary bransolet z trąbkowatymi pustymi końcami, datowany na podstawie monet bizantyjskich. Svoboda, *op. cit.*, *passim*; por. B. Radoměský, *Byzantské mince z pokladu v Zemianském Vrbovku*, „*Památky Archeologické*”, R. 44: 1953 z. 1, s. 122.

²² Grób nr 8 z Cserkút zawierał poza bransoletami również 2 fibule datowane na ten okres przez J. Wernera, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, [w:] *Reinecke-Festschrift*, Mainz 1950, s. 158.

²³ Nie publikowane 3 bransolety tego rodzaju, pochodzące z Páhok i 2 z Pilismarót, znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Budapeszcie, nr inw. 30/1885 i 4/1941; jedna bransoleta z grobu nr 6 w Ondód w zbiorach Muzeum w Debrecen.

zuje wreszcie ornament pokrywający bransoletę biskupińską i bransolety typu Szentendre, choć nie da się zaprzeczyć, że sama zasada ograniczenia zdobionej płaszczyzny prostymi równoległymi bruzdami, jak również ornament nieregularnie rozrzuconych wybijanych kólek stanowi jakieś odległe odbicie ornamentyki bransolet węgierskich. Motyw okrągłych stempelków stanowi zapewne wulgaryzację i daleko posunięte uproszczenie rombu z wypukłym okrągłym wzniesieniem w centrum, typowym dla okazów węgierskich (ryc. 3).

Na uwagę zasługuje wreszcie fakt niedbałego wykonania bransolety biskupińskiej, a zwłaszcza jej ornamentu, co różni ją zdecydowanie od doskonale stojących technicznie i artystycznie wykonanych bransolet węgierskich. Skłoniło to już Z. Rajewskiego do uznania jej za okaz pochodzący z „gorszej pracowni”²⁴. Jak z przytoczonych uwag jasno wynika, bransolety biskupińskiej nie można traktować jako część wyraźnego zespołu charakterystycznych standartowych bransolet, znanych z terenu Węgier z okresu panowania tam Awarów²⁵. Stanowi ona jedynie formę, w pewnym sensie doń nawiązującą, mówiąc wyraźniej — naśladowującą. To że formy naśladowane nie są znane z obszaru Węgier²⁶, gdzie bransolety innych rodzajów, np. proste, wykonane z litych graniastych prętów brązowych (dziedzictwo poprzedniego okresu), były wówczas ozdobą bardzo rozpowszechnioną — skłania do szukania warsztatu produkcyjnego, w którym wykonano bransoletę biskupińską, poza obszarem państwa awarskiego. Trudno w chwili obecnej kusić się o ostateczne stwierdzenie, czy mamy tu do czynienia z naśladownictwem miejscowym, powstałym na terenie prapolskiego Biskupina²⁷, czy też z wyrobem warsztatów ulokowanych gdzieś na skrajach państwa awarskiego, np. na terenie obecnych Czech czy Austrii. Warto w tym miejscu zastanowić się również, o ile jest prawdopodobne, że wyraźne uproszczenie w potraktowaniu ornamentu w porównaniu z pierwowzorem oznacza poza odległością w przestrzeni również odległość w czasie. W skarbach, pochodzących z terenów nad środkowym Dnieprem np. pojawienie się bransolet z blachy srebrnej

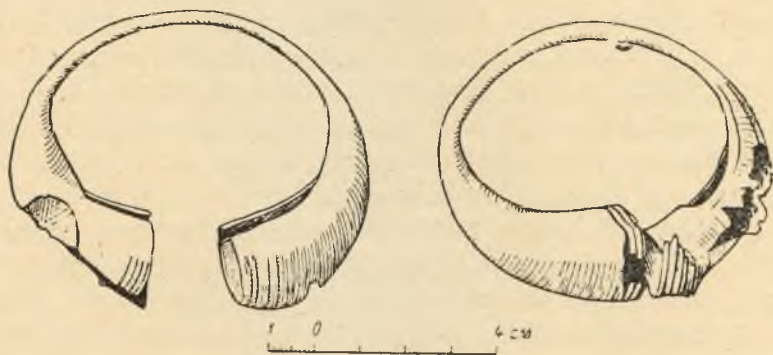
²⁴ R a j e w s k i, *Zabytki awarskie...*, s. 343.

²⁵ Jediną spoza obszarów objętych zasięgiem awarskiego kaganatu, prawie identyczną z typem Szentendre, bransoletę srebrną znaleziono w Niemczech w Udenheim, Kr. Alzey (Hesja Nadreńska), zob. K l e e m a n n, *op. cit.*, s. 143, tabl. XXVII, ryc. 3.

²⁶ Występują one natomiast na terenie Niemiec. Z Hörpolding, Kr. Traunstein, pochodzi pusta bransoleta z brązu, zdobiona ornamentem bruzd i trójkątów, z okrągłą wypukłością w środku. Bardziej odległe naśladownictwo to brązowa bransoleta z późnego cmentarzyska rządowego w Aham, Kr. Wasserburg nad Innem, zdobiona jedynie poprzecznymi, równoległymi bruzdami, K l e e m a n n, *op. cit.*, s. 143, tabl. XXIV, ryc. 4 (Aham).

²⁷ K l e e m a n n, *op. cit.*, s. 133.

w miejsce produkowanych dawniej litych da się zaobserwować dopiero począwszy od VIII w. Część z nich, wykazując pewne podobieństwo kształtu do okazów typu Szentendre, różniła się od nich uproszczonym ornamentem, ograniczonym do kilku równoległych linii stempelków na samych końcach (ryc. 4), zbliżonych do zdobin pokrywających lite bransolety węgierskie, pochodzące z Deszk, kom. Szeged²⁸. Powszechnie dotych-

Ryc. 4. Bransolety srebrne z Kijowa
wg M. K. Kargera

czas datowanie bransolety biskupińskiej na w. VII oparte było na pełnym utożsamieniu jej typu z datowanymi na ten okres bransoletami węgierskimi typu Szentendre. Ponieważ jednak, jak wywiedziono o tego rodzaju współzależności nie może być mowy, dalej, ponieważ niektóre egzemplarze tych właśnie bransolet, które możemy uznać za prawzory, pochodzą z lat osiemdziesiątych wieku VII, czy wręcz z przełomu VII i VIII w. — kwestionowanie prawidłowości przyjmowanej dotychczas chronologii okazu biskupińskiego wydaje się być jak najbardziej umotywowane. Nie należy wykluczać możliwości przesunięcia jej co najmniej na początki VIII w.²⁹

²⁸ M. K. K a r g e r, *Древний Киев, Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*, Moskwa 1958, s. 94, 95, ryc. 6; Г. Ф. К о р з у х и н а, *К истории среднего Приднепровья I тысячелетия н. э.*, „Советская Археология“, t. 22: 1955, s. 76, 77, ryc. 4, 6; Е. А. Ш м и д т, *Длинные курганы в деревне Цурковки в Смоленском районе*, „Советская Археология“, t. 3: 1958, s. 167, ryc. 3 (15).

²⁹ E i s n e r, *Devínska Nová Ves...*, s. 223, wskazywał na możliwość pochodzenia bransolety biskupińskiej z okresu ok. 800 r. Jeszcze bardziej dyskusyjna jest wysunięta tamże koncepcja jej bizantyjskiego pochodzenia wobec faktu wskazanego już skupienia bransolet najbardziej bliskich formą na terenie Węgier, a braku ich wszędzie tam, gdzie wpływy Bizancjum były również silne (np. obszary nad środkowym Dnieprem).

Dokładna analiza drugiego zabytku awarskiego z Biskupina, tj. brązowego pozłacanego okucia, zdobionego ornamentem podwójnej palmety na tle pokrytym nieregularnie rozrzuconymi kółeczkami wybitymi stempelkiem (ryc. 5), dostarcza również podstaw do formułowania zastrzeżeń odnośnie do uznawanej dotychczas chronologii. Stanowił on jeden z elementów wchodzących w skład garnituru brązowych okuć, zdobiących pas nomadzki (ryc. 6). Garnitury okuć do pasów, odkryte na cmentarzyskach z terenu państwa awarskiego, dzielą się wyraźnie na dwie wielkie grupy. Pierwszą stanowią okucia wytłaczane z cienkiej blachy najczęściej srebrnej, rzadziej brązowej czy złotej; drugą — lane z brązu okucia ażurowe lub lite, zdobione najczęściej stylizowanym ornamentem roślinnym, bądź też motywem fantastycznych gryfów. Wyjaśnienie wzajemnego stosunku tych dwu tak ważnych zespołów, wydzielonych już przez J. Hampła³⁰, od dawna przykuwało uwagę uczonych węgierskich. Zasadnicza trudność tkwiła w fakcie, iż jedynie zespoły ozdób wytłaczanych były stosunkowo dobrze datowane monetami bizantyjskimi na w. VII, natomiast do ciężkich lanych brązów brakowało bezpośrednich wskaźników chronologicznych. A. Alföldi widział tu różnice etniczne, przypisując lane brązy rdzennym Awarom, zaś ozdoby wytłaczane sprzymierzonym z nimi i wspólnie zajmującym dawną Panonię bułgarskim Kutriguru, stojąc na stanowisku jednoczasowego rozkwitu obu stylów w VII w.³¹ Istnienie różnicy chronologicznej między obu zespołami postulował pierwszy N. Fettich, następnie przyłączył się doń D. Csallány. Obecnie jest to koncepcja panująca wśród archeologów węgierskich, podziela ją i stosuje praktycznie większość wybitnych specjalistów, zajmujących się kwestią awarską, przy czym na jej poparcie, poza stwierdzonymi różnicami w rytuale pogrzebowym, stroju i uzbrojeniu, przytacza się również obserwacje stratygraficzne poczynione na niektórych cmentarzyskach. Tak więc wytłaczane garnitury ozdób pasa wiąże się z wcześniejszą fazą rozwoju kultury awarskiej, datując je przede wszystkim na VII w., natomiast odlewane okucia brązowe z motywem roślinnym i ornamentem gryfa mają być typowe dla faz późniejszych, tj. VIII i IX w. czy nawet początków X w.³² W pojawieniu się ozdób o nowym stylu Gy. Lá-

³⁰ Hampel, *Alterthümer...*, t. 1, s. 790.

³¹ A. Alföldi, *Zur historischer Bestimmung der Awarenfunde*, „Eurasia Septentrionalis Antiqua”, t. 9: 1934, s. 293, 294.

³² Por. przede wszystkim N. Fettich, A. Marosi, *Dunapentelei avar sírleletek*, [w:] *A székesfehérvári múzeum fennállásának 25 éves jubileumára. Trouvailles avars de Dunapentele, Publication en honneur de 25e anniversaire de la fondation du Musée des Székesfehérvár*, „Archaeologia Hungarica”, t. 18: 1936, s. 96; D. Csallány, *Kora-avarkori sírleletek, Grabfunde der Frühawarenzeit*, „Folia Archaeologica”, t. 1—2: 1939, s. 155—180; tenże, *A Deszk D számú temető uvar*

szło i I. Kovrig skłonni są widzieć rezultat inwazji na tereny nad środkowym Dunajem i Cisą pod koniec VII w. kolejnej fali koczowników ze wschodu³³. N. Fettich i D. Csallány natomiast stoją na przeciwnym stanowisku dokonania się tej przemiany w obrębie wchodzących w skład kaganatu awarskiego rozmaitych grup etnicznych, przede wszystkim pod wpływem zmniejszonego oddziaływania bizantyjskiego rzemiosła artystycznego³⁴. Ta druga koncepcja posiada większą liczbę zwolenników. W chwili obecnej zarysowuje się pośród archeologów węgierskich tenden-

Ryc. 5. Brązowe pozłacane okucie pasa z Biskupina, pow. Żnin wg Z. Rajewskiego, w. n.

cja do uznania faktu przeżywania się rzemiosła artystycznego produkującego w stylu późnoawarskim, choć niewątpliwe na o wiele mniejszą skalę już po zniszczeniu państwa awarskiego przez Karola Wielkiego. Reminiscencje dawnego stylu rozplýwały się na terenie Węgier stopniowo i powoli pośród nowych prądów rzemiosła artystycznego, przyniesionych przez następną falę koczowników — Węgrów³⁵.

Głównym oponentem w stosunku do tych koncepcji jest J. Eisner, stojący na gruncie słuszności dawnej koncepcji A. Alföldiego o równoczesności chronologicznej obu przedstawionych tu grup zabytków. Jednak i on jest zdania, że produkcja awarskich litych ozdób pasa z brązu trwa aż do momentu rozwoju rzemiosła karolińskiego³⁶. Z nową, kompromisową hi-

sírjai. Les tombes avares du cimetière de Deszk D., „Archaeologiai Értesítő”, t. 4: 1943, s. 164, 167, 169—173. Ostatnio por. D. Csallány, *Szabalcs Szatmar megye avar leletei* (streszczenie: *Awarische Funde des Komitats Szabalcs-Szatmar*), „A Nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve”, t. 1: 1958 (1960), s. 31—85, *passim*.

³³ Gy. László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, „Archaeologia Hungarica”, t. 34: 1955, s. 179—185; I. Kovrig, *Megjegyzések a Keszthely — kultúra kérdéséhez* (streszczenie: *Remarks on the question of the Keszthely culture*), „Archaeologiai Értesítő”, t. 85: 1958 z. 1, s. 68 i 72 (angielskiego résumé).

³⁴ Fettich, *op. cit.*; Csallány, *op. cit.*

³⁵ Por. np. Csallány, *Archäologische Denkmäler...*, s. 8.

³⁶ J. Eisner, *Pour dater la civilisation „avare”*, „Byzantoslavica”, t. 9, Praga 1947, s. 45—54; tenże, *Devínská Nová Ves...*, s. 317.319. i *Devínska Nová Ves*, „Slovenská Archeológia”, R. 3:1955, s. 307 nn. (s. 313 nn. tekstu rosyjskiego), tamże zre-

potęgą, opartą na analizie źródeł pisanych, wystąpił ostatnio D. Simonyj³⁷. Ozdoby wytłaczane datuje on na okres 500—700 r., przypisując ich wyrób Bułgarom przybyłym na teren Panonii w latach 472—546, czyli jeszcze przed Awarami, z którymi z kolei wiąże lane okucia brązowe, wywodząc ich produkcję od 568 r.

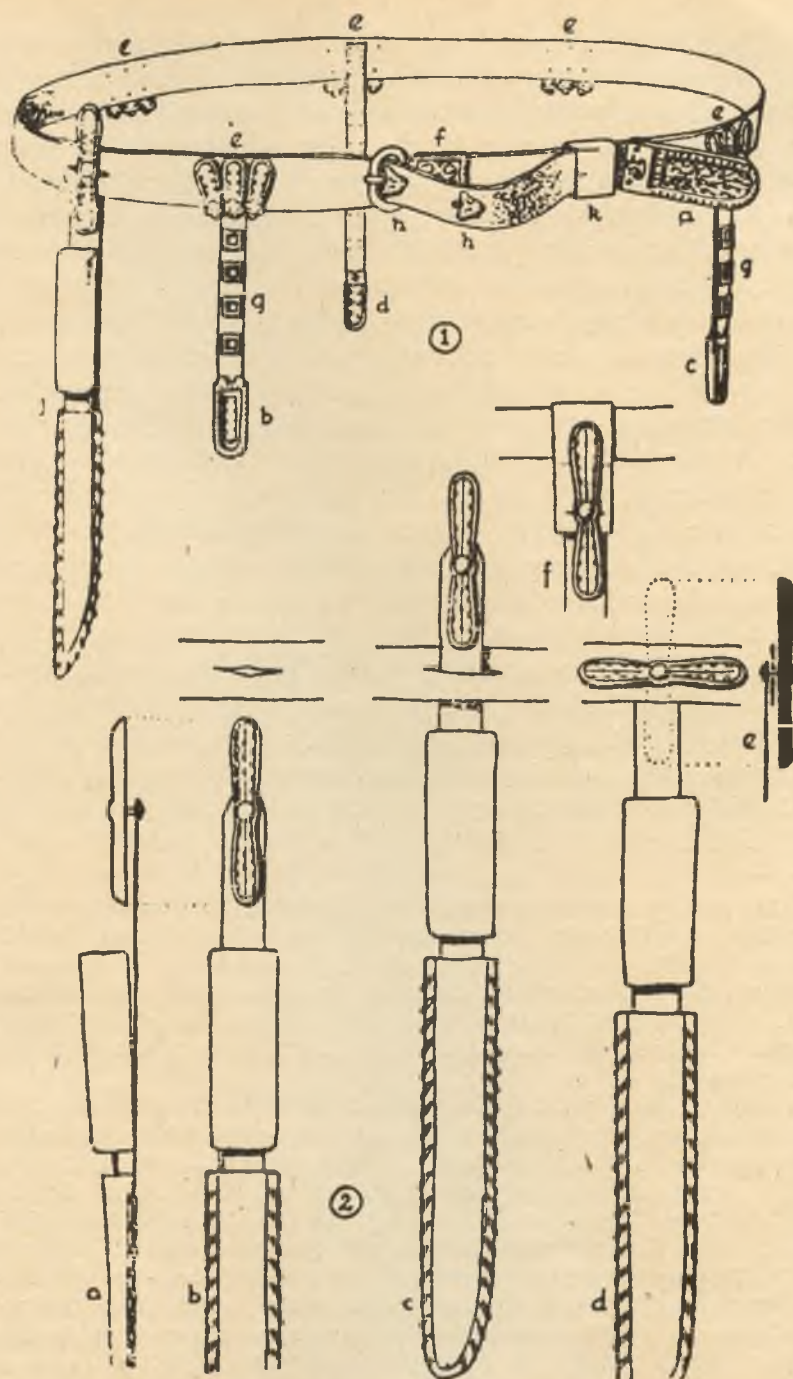
Na marginesie tego w ogromnym skrócie przedstawionego zagadnienia, mającego podstawowe znaczenie dla badaczy zajmujących się problematyką okresu awarskiego, należy kilka słów poświęcić określeniu „kultura Keszthely” (czytaj Kesthej). Nazwa ta, używana również i przez archeologów polskich, nie ma — jak to przekonywająco przedstawiła I. Kovrig — racji bytu zarówno jako określenie kultury całego okresu czy poszczególnych jego faz, stanowiąc termin absolutnie nieadekwatny³⁸. Badania wielkich cmentarzysk w Keszthely i okolicy przeprowadzone zostały pod koniec ubiegłego stulecia w sposób nienaukowy. Ich podstawowym brakiem było nieoddzielanie inwentarzy grobów kilku cmentarzysk (w sumie ponad 6 tysięcy pochówków), na skutek czego nastąpiło zmieszanie zabytków o różnej chronologii, przynależnych przedstawicielom różnych jednostek etnicznych. Część z nich, jak zausznice koszyczkowate, szpile w kształcie stilusów, bransolety z główkami węzów i okrągłe fibule stanowią przedmioty charakterystyczne dla zromanizowanej ludności Panonii, kontynuującej swój byt również w ramach awarskiego kaganatu najprawdopodobniej aż do momentu jego upadku, w pewnej wszelako izolacji od koczowniczego otoczenia. Używanie w stosunku do tej właśnie doskonale dającej się wydzielić grupy, zajmującej niewielką przestrzeń wokół zachodniej partii jeziora Balaton, w okolicach miejscowości Keszthely i Fenékpuszta, terminu „kultura Kesthej” uważa I. Kovrig za najbardziej poprawne.

Okucie biskupińskie należy zaliczyć niewątpliwie do grupy drugiej zabytków awarskich, tj. do okuć odlewanych z brązu, zdobionych stylizowanymi motywami roślinnymi. Pośród licznych zespołów brązów tej grupy, noszących w wielu wypadkach wyraźne cechy standartowej produkcji, można znaleźć również okucia zbliżone do biskupińskiego. Stanowią one jeden z rodzajów tzw. ochraniaczy otworów, tj. okuć, które przymocowane w liczbie od dwóch do czterech na pasie miały za zadanie zapobiec kale-

ferowane krytycznie nowsze koncepcje N. Fetticha i D. Csallány'a w tejże materii. Przegląd różnych poglądów zob. B. Zástěrová, *Avári a Slované. Vznik a počátky Slovanů*, t. 2, Praha 1958, s. 24—26, również Kovrig, *op. cit.*

³⁷ D. Simonyj, *Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, „Acta Archaeologica”, t. 10:1959 z. 3—4, s. 227—250.

³⁸ Kovrig, *op. cit.*, s. 66 nn. Ostatnio tejże autorki, *Újabb kutatások a Keszthelyi avarkori temetőben* (streszczenie: *Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely*), „Archaeologiai Értesítő”, t. 87:1960 z. 2, s. 136—168. Warto również dla użytku zainteresowanych dodać, iż nazwie Keszthely najbliższa jest transkrypcja fonetyczna „Kesthej”.

Ryc. 6. Rekonstrukcja pasa nomadzkiego i funkcji okucia śmigłowatego
wg Gy. László (1942)

czeniu jego powierzchni przez wchodzący w dziurki trzpień sprzączki (ryc. 6h). Okucia tego typu, pochodzące z obszaru państwa awarskiego, charakteryzują się zawsze stosunkowo niewielkimi rozmiarami, kształtem okrągłej tarczki z trzema wypustkami i przeważnie wyraźnie podkreślonym półokrągłym wcięciem, dostosowanym do kształtu i wielkości dziurek w pasie. Zdobí je zwykle ornament pojedynczej palmety na wgłębionym tle, pokrytym motywem drobnych kóleczek wybijanych stemplem (ryc. 7)³⁹. Aczkolwiek ustalenie pochodzenia wątków, które złożyły się na powstanie tej czy innych ozdób, nie wchodzi w zakres niniejszej pracy, warto wskazać na marginesie na wyraźny związek ornamentu palmety na punktowanym tle z motywami zdobniczymi perskiego i syryjskiego rzemiosła artystycznego, popularnymi również na terenie Bizancjum⁴⁰.

Okucie biskupińskie, poza nie spotykanymi pośród zabytków z obszaru Węgier rozmiarami, różni się od nich brakiem wyraźnie podkreślonego wcięcia na dziurkę w pasie, a przede wszystkim ornamentem w postaci nieudolnie wykonanej podwójnej, przewiązanej w środku palmety, z dwiema małymi palmetkami po obu stronach. Wielkością przewyższają je tylko podobne w formie i identyczne w funkcji okucia, znalezione jednak już w zmieszanej strefie awarskiego pogranicza na cmentarzysku w Małym Idoszu w Serbii⁴¹. Zarówno jednak zapoznanie się z publikowanymi, jak i nie publikowanymi zabytkami, znajdującymi się w muzeach węgierskich, czy wreszcie konsultacje z takimi znawcami zagadnień awarskich, jak N. Fettich i D. Csallány czy I. Kovrig, nie pozwoliły na odnalezienie bliższej analogii do okucia biskupińskiego. Wobec podkreślonego faktu

³⁹ T. Horváth, *Az üllői és kiskörösi avar temető. Die awarischen Gräberfelder von Üllö und Kiskörös*, „Archaeologia Hungarica”, t. 19:1935, tabl. XXXII 3—6, 25—48; XXXIII 24—43, 4, 56; XXXIV 17—20; D. v. Bartha, *A jánoshidai avarokori kettössíp. Die awarische Doppelschalmei von Jánoshida*, „Archaeologia Hungarica”, t. 14:1934, tabl. III 10—15; N. Fettich, *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, „Archaeologia Hungarica”, t. 21: 1937, część 1, s. 268, 274; część 2, tabl. 104, ryc. 23—25.

⁴⁰ Za syryjski uważa go N. Åberg, *The Occident and the Orient in the Art of the seventh Century*, Stockholm 1945, II, s. 80, 81; wg N. Mavrodinova, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, „Archaeologia Hungarica”, t. 29:1943, s. 69, 213, 216, zwyczaj punktowania tła pochodzi z Persji, por. A. Alföldi, *Ein Awarerfund aus Keszthely (Ungarn)*, [w:] *Festschrift für Otto Tschumi*, Frauenfeld 1948, s. 126—132, *passim*. Geneza wątku zdobniczego skłoniła W. Hensla (*Słowiańszczyzna...*, s. 434, 435) do snucia przypuszczeń o możliwości pochodzenia okucia biskupińskiego z Bizancjum. Oznacza to częściowe poparcie tezy J. Poulika (*Kultura morawských Slovanů...*, s. 342) o produkowaniu okuć do pasa i innych ozdób dla Awarów przez warsztaty bizantyjskie, która jako rozwiązanie wyłączone trudna jest do przyjęcia.

⁴¹ O. Šafařík, *Nalazi sa nove awarsko-slovenske nekropole u Małom Idošy*, „Rad Wojwodanskich Muzeja”, t. 4: 1955, s. 65—69, ryc. 2, 6, 8.

standaryzacji wyrobów tego rodzaju jest to moment wart zastanowienia. Znaczne ujednoczenie produkcji znalazło tu swój wyraz w występowaniu pewnych określonych, niemal identycznych zestawów brązowych okuć pasa w materiale archeologicznym, pochodzącym nieraz z miejsc odległych. Nie będzie to dziwne, jeżeli weźmiemy pod uwagę technikę wykonania, tj. odlewanie w brązie, pozwalające na uzyskiwanie w wyniku wielokrotnego użytkowania tych samych form długich serii identycznych ozdób. Tym

Ryc. 7. Brązowe okucie pasa z Kiskörös (Węgry)

wg T. Horvátha, w. n.

Ryc. 8. Brązowe okucie pasa z Nemesvölgy (Węgry), zdobione podwójnymi palmetami

wg J. Hampla

bardziej osobliwa jest wyodrębniona pozycja, jaką zajmuje okucie biskupińskie specjalnie ze względu na ornamentykę. Zastosowany tu motyw podwójnej palmety nie jest bynajmniej zupełnie obcy rzemiosłu artystycznemu obszarowi państwa awarskiego. Więcej — spotykamy go wśród zespołów brązowych okuć pasa. Rzędem połączonych ze sobą podwójnych palmet zdobione są mianowicie liczne, rozmaitej wielkości ażurowe językowate okucia zakończenia pasa (ryc. 8). Motyw jednej podwójnej palmety zdobi wiele małych okuć końców rzemieni również ażurowo odlanych (ryc. 9). Przetworzony silną stylizacją motyw podwójnej palmety dotrwał do schyłku awarskiego rzemiosła artystycznego, aby w następnej epoce węgierskiej doczekać się rozkwitu w daleko już od pierwowzoru odbiegającej formie. Wszystkie przytoczone momenty zdają się przemawiać za faktem wykonania okucia biskupińskiego w środowisku, pozostającym pod niewątpliwym wpływem wytwórczości czołowych pracowni, dla którego

jednak pierwotna funkcja tej specyficznej ozdoby nie nosiła cech pierwszorzędnej ważności. W środowisku tym, nie produkującym już na skalę masową, wykorzystano dość swobodnie poszczególne charakterystyczne dla awarskiego rzemiosła wątki, łącząc je w całość odmienną od jego wytworów.

Czas rozkwitu produkcji kompletów brązowych okuć pasa, w których skład wchodziły ochraniacze otworów omawianego typu, umiejscawiają uczeni węgierscy w ostatnich fazach okresu późnoawarskiego, przy czym okucie biskupińskie konkretnie skłonni są datować na IX w. W wykonaniu niektórych ozdób brązowych pochodzących z tego okresu daje się zauważyć zwykle pewną niestaranność, a w ornamentyce — deformację

Ryc. 9. Przerys ornamentu podwójnej palmety z brązowego okucia pasa z Wekerletelep

Zbiory Muzeum Historycznego w Budapeszcie

i stopniowe odchodzenie od „klasycznych” standardowych wzorów VIII w. Typowe jest wtedy również połączenie brązowych okuć, które zdradza również zabytek biskupiński⁴². Tak więc obecny stan wiedzy o okresie awarskim na terenie Węgier nie pozwala na utrzymanie dotychczas przyjmowanej u nas chronologii okucia biskupińskiego na VII w. Jest rzeczą wysoce prawdopodobną, iż, analogicznie jak do pokrewnych funkcją i formą okuć z cmentarzysk leżących na peryferiach zasięgu państwa awarskiego, tj. z Brodskiego Drenovca w Chorwacji i Małego Idoszu w Serbii, przyjąć tu możemy początki w. IX jako czas powstania⁴³.

Brązowe połączone okucie z Bolesławca na Śląsku (ryc. 10) jest zabytkiem również interesującym, choć w jego wypadku

⁴² Fettich, *Die Metallkunst...*, s. 263, 274; Csallány, *Archäologische Denkmäler...*, s. 88; Eisner, *Devínská Nová Ves*, s. 223; por. ostatnio B. Szöke, *Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donauebiet in der Spätawarenzeit*, „*Studia Slavica*”, t. 6:1960 z. 1—2, s. 75—112, *passim*. Autor omawia na konkretnych przykładach wątki zdobnicze rzemiosła późnoawarskiego.

⁴³ Szafařík, *op. cit.*, s. 69; K. Vinski-Gasparini, S. Ercegović, *Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu*, „*Vjestnik Archeološkog Muzeja u Zagrebu*”, trzecia seria, t. 1, Zagreb 1958, s. 150, 151, tabl. XIV 5, zbliżone do biskupińskiego okucia z cmentarzysk w Vedresháza. Kom. Csongrád, Szentes-Nagyhegy, Szentes-Felsőcsordajaras (zbiory Muzeum w Szentes częściowo publikowane w prowincjonalnych wydaniach kalendarzowych) datuje D. Csallány już na 1 połowę X w.

ustalenie chronologii i pochodzenia nie następuje tak wielu trudności jak w obu przedstawionych już wypadkach, jak również nie jest tak dalece dyskusyjne. Okucie śląskie jest bowiem niemal identyczne z innym, pochodzącym ze znanego znaleziska z Turczańskiej Błatnicy w Słowacji. W skład tego ostatniego wchodził komplet grubo pozłaczanych brązów do pasa (20 sztuk), swym rozmieszczeniem i ornamentyką różny od „klasycznych” zespołów awarskich, oraz miecz o typie karolińskim z bogato zdobioną rękojeścią⁴⁴. Oba okucia, tj. śląskie i analogiczne słowackie, są jednostronnie zdobione, mają zawinięte brzegi celem objęcia brzegów rzemienia oraz specjalne wypustki dla przejścia nitów. Oba też pełniły tę samą funkcję ozdobnych zakończeń nabitych na wąski rzemień przymoco-

Ryc. 10. Brązowe pozłacane okucie pasa
z Bolesławca

wg K. Langenheima, w przybliżeniu w. n.

wany do pasa głównego. Przy takim samym kształcie i zbliżonej wielkości istnieją jedynie niewielkie różnice w szczegółach ornamentu oraz w sposobie wykonania (okucie blatnickie, zapewne cieńsze, jest lekko ażurowe — ryc. 11). Zastosowany tu motyw ornamentacyjny — to znana już z okucia biskupińskiego podwójna wypukła palmeta, potraktowana jednak w sposób o wiele bardziej wyrafinowany, mocno stylizowana. Sam sposób wykonania okuć tak z Bolesławca, jak i z Turczańskiej Błatnicy świadczy o mistrzowskim opanowaniu warsztatu. Zabytkom z Błatnicy poświęcono już zresztą wiele opracowań mniejszego i większego kalibru, których sformułowań nie sposób przytaczać tu bardziej szczegółowo. Podkreślono w każdym razie, że na genezę ich powstania złożyły się z jednej strony przeżywające się powoli prądy artystyczne z doby rozkwitu rzemiosła awarskiego, z drugiej zaś strony wpływy bułgarskie i zachodnioeuropejskie — rzemiosła karolińskiego. J. Eisner skłonny jest przypisywać

⁴⁴ Mavrodinov, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*, s. 65, fig. 37 nm., 66, 77, 82—84; Fettich, *Die Metallkunst...*, s. 263—279, ścisła analogia do okucia z Bolesławca zob. tabl. XCVII 13.

wyprodukowanie tych zabytków, jak również całej grupy zbliżonych stylistycznie zabytków ochrzczonych mianem typu blatnickiego, tym grupom rzemieślników, którzy po rozbiciu przez Karola Wielkiego potęgi państwowej i ekonomicznej Awarów schronili się do Słowacji i tu kontynuowali

Ryc. 11. Brązowe pozłacane okucie pasa z Turczańskiej Błatnicy (Słowacja)

wg N. Fetticha

Ryc. 12. Brązowe okucie pasa z Choruli, pow. Krapkowice

wg J. Szydińskiego, w. n.

swoją produkcję. Uczeni opowiadają się dosyć zgodnie za datowaniem znaleziska blatnickiego na pierwszą połowę wieku IX, a więc już na okres istnienia państwa wielkomorawskiego, uważając je przy tym wraz z innymi zbliżonymi zabytkami (m. in. Gajary, Mały Czepczyn, Bajna, Vesz-kény) za typowego reprezentanta stylu zdobnictwa tego okresu dla ograniczonego rejonu, obejmującego Słowację i Węgry północne⁴⁵. Zapewne też kontaktom z obszarem państwa wielkomorawskiego we wczesnych fa-

⁴⁵ Fettich, *op. cit.*, s. 276; Mavrodinov, *op. cit.*, s. 65; Eisner, *op. cit.*, s. 327, 328. Na IX w. (ca 860) datuje za E. Petersenem J. Žák, *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie, wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowatych zagiętych do wnętrza*, Warszawa 1959, s. 16, 80, 82, ostrogę z Bolesławca znaną łącznie z okuciem pasa.

zach jego bytowania zawdzięczać należy pojawienie się okucia typu blatnickiego na terenie Śląska. Trzeba jednak wyraźnie stwierdzić, iż używanie w stosunku do okucia z Bolesławca określenia „awarskie” jest bardziej niż w jakimkolwiek wypadku umowne nie tylko ze względu na wielką różnorodność wątków, które złożyły się na jego powstanie, ale i z uwagi na użytkowników pasów z okuciami typu blatnickiego, którymi najpewniej byli już rdzenni słowiańscy wielmoże.

Brązowe ażurowe okucie pasa z motywem gryfa z Choruli, pow. Krapkowice (ryc. 12), należy niewątpliwie do kategorii bardziej pospolitych wytworów z terenów objętych zasięgiem kaganatu, stanowiących typ przewodni okresu późnoawarskiego (VIII—IX w.). Podobne okucia rozmaitej wielkości w liczbie kilku (do sześciu) stanowiły ozdobę nomadzkiego pasa. Przymocowane nitami do skóry pasa głównego i zaopatrzone najczęściej w luźno na zawiasach zwisające mniejsze ozdobne zawieszki z brązu nie spełniały dodatkowo żadnej określonej funkcji poza dekoracyjną. Zestawy okuć brązowych zdobionych tym fantastycznym motywem zwierzęcym tworzą w wielu wypadkach zamkniętą całość, rzadziej współwystępując w obrębie jednego zespołu z ozdobami pokrytymi stylizowanym ornamentem roślinnym⁴⁶. Nie sposób przytoczyć wszystkich liczonych co najmniej na setki, mniej lub bardziej pełnych analogii do okucia z Choruli. Ograniczę się przeto do zacytowania najbliższej terytorialnie, pochodzącej również spoza obszaru państwa awarskiego. Jest nią znany zabytek z terenu Czech, z Šárki, stanowiący również znalezisko luźne⁴⁷. Podobnie jak większość lanych brązów zdobionych motywem gryfów z obszaru Węgier znalezisko z Choruli należy datować na VIII w.

Brązowe okucie pasa w kształcie śmigielka z kopca Krakusa (ryc. 13) znajduje liczne bliższe i dalsze odpowiedniki pośród zabytków węgierskich, datowanych w przeważnej mierze na wiek VIII. Jest rzeczą interesującą, że według T. Horvatha na niektórych cmentarzyskach awarskich nie występują one wcale pośród znalezisk kompletów ozdób brązowych. Najczęściej spotykane są na Węgrzech północnych oraz w dolinie dolnej Cisy (głównie okolice Szeged, Szentes). Byłby to więc wytwór regionalny⁴⁸. Bliżej nie wyjaśniona pozostaje do dziś jego

⁴⁶ Na wystawie w Muzeum w Pécs znajduje się rekonstrukcja pasa nomadzkiego z okuciami w stylu roślinnym wraz ze zdobionymi motywami gryfa, zbliżonymi do zabytku z Choruli, pochodzącymi z cmentarzyska w Ellend.

⁴⁷ B. Novotný, *Kování avarského typu z Čech*, „Obzor Prehistorický”, t. 13: 1946, s. 46, ryc. 2; R. Turek, *K počátkům Prahy*, „Památky” (Pravěk), t. 43:1947/48 (1950), tabl. 2, ryc. 4. Kilka innych przykładów zob. również H a m p e l, *op. cit.*, t. 1, s. 602—609.

⁴⁸ H o r v a t h, *Az üllői és kiskörösi avar temető*, s.111; niemal identyczne z okuciem krakowskim zob. H a m p e l, *op. cit.*, t. 3, tabl. 76, ryc. 12 (Budapeszt).

funkcja i miejsce w pasie nomadzkim. Okucia podobne występują w grobach współ z kompletem okuć brązowych o charakterze późnoawarskim, zawsze pojedynczo, w położeniu nie pozostawiającym cienia wątpliwości, iż mamy tu do czynienia z jednym z elementów zdobniczych pasa⁴⁹. Zachowane w całości, posiadają umocowany w centrum nit kilkumilimetrowej długości (grubość skóry pasa), zaopatrzony na końcu w niewielką blaszkę. Zdania uczonych węgierskich na temat użytkowania ozdób tego

Ryc. 13. Brązowe okucie pasa z Krakowa (kopiec Krakusa)

wg R. Jamki, w. n.

rodzaju są podzielone. Przynajmniej dwie hipotezy warte są jednak krótkiego omówienia. Najpełniej stosunkowo wypowiedział się w tej materii Gy. László, publikując dwukrotnie swoją próbę rekonstrukcji pasa nomadzkiego, w której traktuje śmigielkowate okucie jako rodzaj ruchomej zatyczki, umożliwiającej połączenie rzemienia nośnego pochwy noża z pasem głównym. Do takiego wyjaśnienia skłonił go fakt występowania podobnych okuć zwykle w pobliżu noża (ryc. 6)⁵⁰. D. Csallány w swej rekonstrukcji dzieli pas nomadzki na części: szeroką, noszącą ozdoby brązowe, oraz wąski rzemień, który przechodził przez główną klamrę spinającą. Okucia rodzaju krakowskiego, umieszczone w miejscu połączenia pasów, miały z jednej strony za zadanie ściśle spojenie obu części skórzanych, z drugiej zaś ochronę pasa głównego przed wycieraniem przez klamrę, a umieszczonych na nich okuć brązowych przed zerwaniem⁵¹.

Odlane z brązu językowane okucie ażurowe, pocho-

⁴⁹ Określenie jej przez Rajewskiego (*Zabytki awarskie...*, 342) mianem ozdoby uprząży końskiej było więc nieporozumieniem, por. także Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, s. 235, 236; ostatnio powtarza błędne określenie Szydłowski, *Awarowie...*, s. 14, ryc. 5; poprawnego terminu używa Jamka, *Wyniki badań wykopaliskowych na kopcu Krakusa...*, s. 137, ryc. 3.

⁵⁰ Gy. László, *Adatok az avarság néprajához*, IV (streszczenie: *Beiträge zur Volkskunde der Awaren*, IV, [w:] *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*, Budapest 1942, s. 19, ryc. 36. Rekonstrukcja na podstawie zespołu z grobu nr 110 z Homohmégy-Holom; tenże, *A népvanderlás kora*, [w:] *Budapest az okorban*, t. 2, Budapest, 1942, s. 79, ryc. 42.

⁵¹ D. Csallány zapoznał mnie uprzejmie z opracowaniem przygotowanym do druku.

dzące z okolic Warszawy (ryc. 14), było przymocowane do pasa za pomocą dwu obustronnych wypustek, w których do dziś tkwią końce nitów. Poza dwiema parzystymi wypustkami rowek do umocowania pasa jest bardzo płytki, większą część okucia stanowi bowiem jednolita sztabka brązu z podłużnym wycięciem pośrodku. Okucie najgrubsze w partii obejmującej rzemień zwęża się lekko ku końcowi. Plastyczny ornament, na kształt rybich łusek pokrywający większą część okucia, stanowi w rzeczywistości uproszczony, potraktowany schematycznie motyw roślinny. Nie był on zjawiskiem wyjątkowym w sztuce późnego okresu awarskiego. Podobnym motywem zdobione, choć funkcją i kształtem różne okucia brązowe znamy np. z cmentarzysk awaro-słowiańskich w miejscowościach Bernolakowo czy Žitavska Ton na Słowacji (VII—IX w.)⁵². Wchodzi on również w skład elementów zdobniczych jednego ze złotych naczyń ze skarbu z Nagyszentmiklós⁵³. Okucia zbliżone kształtem i ornamentem czy wreszcie okazy niemal identyczne znane są z obszaru Węgier z cmentarzysk okresu późnoawarskiego. Już J. Hampel publikował podobne okucie, pochodzące z Martély, krótsze jednak i składające się z dwu ornamentowanych płytek, obejmujących z obu stron koniec paska (ryc. 15)⁵⁴. Analogiczne ozdoby, pochodzące z cmentarzysk późnoawarskich w Szentés (Węgry pół.-wsch.) oraz okolicy, znajdują się w muzeum w tejże miejscowości⁵⁵. Trzy zbliżone formą i ornamentyką okucia pochodzą z cmentarzyska w Małym Idoszu (Serbia⁵⁶ — VIII/IX w.). Nie stanowią one jednak okazów równie pospolicie występujących, jak np. standardowe okucia z motywem gryfa, znane są raczej z niewielkiej ilości egzemplarzy, co jeszcze bardziej potwierdza ich widoczny związek z epoką schyłku awarskiego rzemiosła. Odtworzenie ich funkcji nie stanowi większego problemu. Były one mianowicie przymocowywane na końce rzemieni, które w liczbie kilku zwiisały pionowo w dół od pasa głównego. Forma i ornamentyka każe lokować czas powstania okucia z okolic Warszawy i jemu podobnych w początkach IX w. Potwierdzają to znaleziska z cmentarzysk w Bernolakowie i Małym Idoszu.

⁵² L. Kraskovská, *Avaroslovanské pohrebisko v Bernolakove na Slovensku*, „Archeologické rozhledy”, R. 12:1960 z. 3, ryc. 132; V. Budinský — Kricka, *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, „Slovenská Archeológia”, t. 4: 1956 nr 1, tabl. XIX 16—19, tabl. XXXI 24—31. W grobach datowanych na około 800 r.

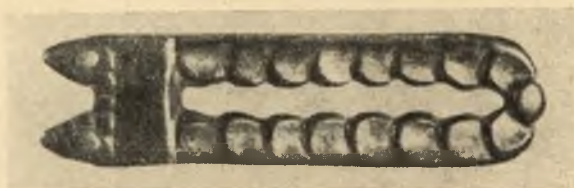
⁵³ Hampel, *op. cit.*, t. 3, ryc. 290—294; Fettich, *Die Metallkunst...*, tabl. CV.

⁵⁴ Hampel, *op. cit.*, t. 1, s. 580, fig. 1837.

⁵⁵ D. Csallány, *Avarische und aus den IX.—XIII. Jahrhunderten stammende ungarische Funde im Museum Szentés*, „Dolgozatak”, t. 9—10: 1933—1934, s. 247, tabl. LXVII 14, publikuje okucie z Szentés — Lapistó o pokrewnej formie.

⁵⁶ Šafařík, *op. cit.*, s. 64, 65, ryc. 2—4. Autorka powołuje się na analogie z obszaru Węgier.

Bardzo interesujące znalezisko stanowi brązowe pozłacane okucie końca pasa z Ostrowia Lednickiego (ryc. 16) w formie lekko niesymetrycznej prostokątnej tarczki grubości 2,5 mm, z jednej strony lekko zaokrąglonej, z drugiej zaopatrzonej w dwie wypustki dla przejścia nitów. Podobnie jak przy okuciu z Bolesławca zewnętrzna tylko powierzchnia tarczki jest pokryta wklęsło-wypukłym ornamentem, odwrotna partia jest płaska, a na krawędzi zaopatrzona z trzech stron w dosyć

Ryc. 14. Brązowe okucie pasa z okolic Warszawy
Ok. $\frac{1}{2}$ w. n., zbiory Muzeum Archeologicznego
w Krakowie

Ryc. 15. Brązowe okucie pasa
z Martély (Węgry)
wg J. Hampla

wydatny prosty rant wysokości 5,5—6 mm. Ornament zdobiący okucie składa się z obwoluty uformowanej z rzędu płatków (analogicznie jak przy okuciu z okolic Warszawy), w której umieszczony jest centralny akcent również w postaci stylizowanego motywu roślinnego. Powierzchnia zdobiona nosi wyraźne ślady dosyć grubego pozłacania. Okucie lednickie pełniło, analogicznie jak zabytki tego typu z Bolesławca czy Turczańskiej Błatnicy, funkcję ozdoby końca pasa nabitej nań z jednej strony. Służyły do tego celu trzy nity — dwa przechodzące przez specjalne wypustki oraz jeden ulokowany w pobliżu zaokrąglonego końca tarczki. Ścisłej analogii do zabytku lednickiego brak. Jednak technika jego wykonania, użyte surowce, styl ornamentyki czy wreszcie sposób przymocowania do pasa pozwala przypuszczać, że mamy tu do czynienia z jednym z elementów omówionej tu pokrótce (zob. okucie z Bolesławca) grupy blatnickiej. Podobnie wreszcie jak całą tę grupę, tak i okucie lednickie datować

można na w. IX, ściślej pierwszą jego połowę, czyli na dobę działalności rozproszonych pojedynczych pracowni na skrajach dawnego państwa awarskiego, na których produkcję duży wpływ wywierało już zachodnio-europejskie rzemiosło.

Ryc. 16. Brązowe pozłacane okucie pasa z Ostrowia Lednickiego, pow. Gniezno, w. n.

Drobne ażurowe okucie do pasa z brązu z Syryni, pow. Wodzisław (dawny Rybnik, ryc. 17), stanowi ostatnią pozycję w niedługim spisie zabytków awarskich, pochodzących z terenu naszych ziem. Jest ono zdobione stylizowanym ornamentem roślinnym. Okucia podobnego kształtu i wielkości, zdobione mniej lub więcej do egzemplarza z Syryni zbliżonym ornamentem, wchodzi nieraz w liczbę kilkunastu w skład typowych awarskich garniturów brązów do pasa o wystroju roślinnym⁵⁷. Przyjmowane dotychczas w literaturze polskiej datowanie jego na wiek VIII⁵⁸ nie powinno budzić zasadniczych sprzeciwów w świetle materiału porównawczego z obszaru Węgier. Pozostaje jedynie wyjaśnienie jego miejsca w pasie nomadzkim. Według przekonujących rekonstrukcji T. Horvátha i Gy. László okucia takie, zaopatrzone w małe również ozdobne zawiaski z brązu, były rozmieszczone na pasie w zespołach po trzy sztuki zwykle w miejscach złączenia pasa głównego z odchodzącymi pionowo w dół wąskimi paskami, mającymi czysto dekoracyjny charakter.

Zamykając na tym bardziej szczegółowe rozważania, chciałbym w podsumowaniu przedstawić próbę chronologicznego uszeregowania zabytków awarskich z terenów naszych ziem.

Przełom wieku VII i VIII, początki okresu „klasycznego” w złotniczym rzemiosle awarskim — bransoleta z Biskupina.

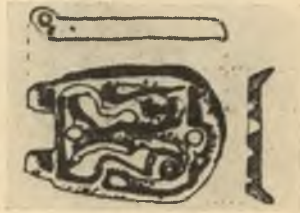
Wiek VIII, okres „klasyczny”, wyrażający się w dominacji stylizowanych motywów roślinnych i ornamentu gryfa, masowości produkcji, stan-

⁵⁷ Zob. np. Horváth, *op. cit.*, tabl. XIV 1—9 i XXVIII 1—8.

⁵⁸ Zob. przyp. 9.

daryzacji i typizacji zespołów brązowych ozdób do pasa — okucia pasów z Choruli, Krakowa, Syryni.

Wiek IX (1 połowa), okres schyłku rzemiosła awarskiego, wywołany upadkiem politycznym i ekonomicznym, zmniejszenie produkcji przy jednoczesnym dużym zróżnicowaniu ornamentyki, wpływy rzemiosła zachodnioeuropejskiego — okucia pasów z Biskupina, Bolesławca, okolic Warszawy i Ostrowia Lednickiego.

Ryc. 17. Brązowe okucie pasa z Syryni, pow. Wodzisław
wg J. Kostrzewskiego

Pochodziłyby więc one w głównej swej masie nie z epoki rozkwitu potęgi państwa awarskiego, ale z okresu, kiedy twór ten chylił się ku upadkowi, bądź też kiedy upadł już pod ciosami Franków⁵⁹. Skrajne stanowisko w tej materii zajął ostatnio D. Csallány, uznając wszystkie znaleziska z terenów na północ od Karpat za pochodzące wyłącznie z wieku IX i stanowiące dowód kontaktów tych ziem z państwem wielkomorawskim⁶⁰. W każdym razie w świetle przytoczonych faktów i opisu zawodzi możliwość wiązania tej kategorii źródeł archeologicznych z postulowanymi przez historyków polskich i obcych na podstawie interpretacji pośrednich świadectw źródeł pisanych dwoma przemarszami Awarów przez teren ziem Polski południowej, które miały się odbyć w VI w.⁶¹ Nie sposób także

⁵⁹ Na stanowisku, że pojedyncze ozdoby brązowe znalezione poza obszarem państwa awarskiego pochodzą z okresu jego schyłku, stali E. Beninger, *Die Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu den Babenbergern*, Wien 1934, s. 143; K. Einhart, *Die bildende Kunst in Österreich*, Baden 1936, 1, s. 140; Csallány, *Kora-avarkori sírleletek...*, s. 175; Poulik (*Kultura moravských Slovanů...*, s. 348) zwraca uwagę, że pojedyncze brązy awarskie występują na cmentarzyskach morawskich z IX w., natomiast H. Preidel (*Zur Frage des Aufenthaltes von Awaren in den Sudetenländern*, „Süddeutsche Forschungen”, t. 4:1939, s. 402) lansował koncepcję o pochodzeniu brązów awarskich, znanych z terenów Czech, z okresu pierwocin państwa awarskiego, uważając je za dowód pełnego władztwa Awarów w tym regionie. Miało to na celu tendencyjne pomniejszenie znaczenia żywiołu słowiańskiego.

⁶⁰ Csallány, *Archäologische Denkmäler...*, s. 8.

⁶¹ O prawdopodobnym przejściu dwu wypraw awarskich przeciwko Frankom w wieku VI przez teren Polski południowej zob. Labuda, *Pierwsze państwo słowiańskie, państwo Samona*, Poznań 1949, s. 153, 154, 164—166; por. Zástěrová, *Avári a Slované*, s. 37 — zestawienie różnych poglądów w tej materii.

tłumaczyć ich pojawienia się na naszych ziemiach relacjonowaną przez Teofylakta obecnością w wieku VI poselstwa awarskiego u Słowian, zamieszkujących między Bałtykiem a Karpatami, które darami pozyskiwać miało ich władców do wspólnego marszu przeciwko Bizancjum⁶². Również interesująca koncepcja T. Lewickiego, dowodzącego w oparciu o interpretację treści anglosaskiego poematu *Widsith* (*Daleka podróż*) istnienia około r. 595 kontroli awarskiej nad plemionami słowiańskimi, siedzącymi na obszarze obecnego Górnego Śląska i w dorzeczu górnej Wisły, nie znajduje oparcia w omówionych źródłach archeologicznych⁶³. Specjalnej wymowy nabiera w tym wypadku fakt niezalezienia do tej chwili na żadnym z badanych stanowisk o warstwach osadniczych datowanych pewnie na przełom wieku VI i VII, których ilość niewątpliwie wzrosła w latach ostatnich, przedmiotów pochodzących z obszaru państwa awarskiego⁶⁴.

Trudno w chwili obecnej ostatecznie rozstrzygnąć, w jakim charakterze omawiane przedmioty trafiły na teren Polski. Poza wysuwaną dotychczas hipotezą wymiany handlowej⁶⁵ również takie rozwiązania, jak zdobycz wojenna, darowizna czy wreszcie czasowy pobyt osobników obcoplemiennych, nie mogą być wykluczone. Różna mogła być wreszcie droga, jaką dostały się one na teren Polski południowej, nie zachodniej czy środkowej. Jest rzeczą charakterystyczną, iż ogromną większość przedmiotów awarskich stanowią u nas pojedyncze okucia brązowe pasa. Podobnie zresztą ma się rzecz na terenie pobliskich Czech⁶⁶. Poza okuciem znalezionym w kopcu Krakusa wszystkie inne (o warunkach odkrycia których mamy przynajmniej przybliżone informacje) znalezione zostały na terenie

⁶² *Theophylacti Simocatte Historiae*, ed. C. de Boor, Leipzig 1887, lib. 2, c. 2, s. 223, omówienie relacji zob. Labuda, *op. cit.*, s. 166, 167.

⁶³ T. Lewicki, *Najstarsza wzmianka źródłowa o Wiślanach*, „Przegl. Zach.” t. 11/12:1951, s. 495—498. Krytyka wiarygodności źródła i hipotezy T. Lewickiego por. Labuda, *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*, 1961, s. 194—198.

⁶⁴ Np. Bonikowo, pow. Kościan, Z. Hołowińska, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Wyniki badań z lat 1951—1953*, Poznań 1956, oraz materiały z konferencji sprawozdawczych lat następnych; Chodlik, pow. Puławy, materiały z konferencji sprawozdawczej w Krakowie w r. 1959; Szeligi, pow. Płock, W. Szymański, *Ergebnisse der auf dem Burgberg Szeligi, Kreis Płock in den Jahren 1959—1961 durchgeführten Forschungen*, „Archaeologia Polona”, t. 5: 1962, s. 76—85.

⁶⁵ Rajewski, *Zabytki awarskie...*, s. 345; Kostrzewski, *Kultura prapolska*, s. 328, 329; Hensel, *Słowiańszczyzna...*, s. 434, 435, 447.

⁶⁶ Łącznie 9 stanowisk, z tego z 7 pochodzą pojedyncze brązowe okucia, z jednego resztki całego zespołu (grób szkieletowy), z innego wreszcie późnoawarskie strzemię, zob. m. in. J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin—Leipzig 1928, s. 231; Preidel, *Zur Frage des Aufenthaltes...*, s. 395—406; B. Novotný, *Kování awarského typu z Čech*, „Obzor Prehistorický”, t. 13:1946. Pełne zestawienie por. Csallány, *Archäologische Denkmäler...*, s. 231.

osad w obrębie warstwy kulturowej bądź luźno. Zresztą również w stosunku do okucia krakowskiego trudno z całą pewnością stwierdzić, czy rzeczywiście mamy tu do czynienia z pozostałością wyrobionego grobu⁶⁷, czy też — co jest bardziej prawdopodobne — zostało ono zgubione podczas wznoszenia kopca⁶⁸. Swojej pierwotnej funkcji zdobniczo-użytkowej nie mogły one wszelako pełnić same, w postaci jednostkowej, ale wraz z całym zespołem nieraz po części identycznych okuć. Jeżeli jednak nawet przyjmiemy za najbardziej prawdopodobne, że poszczególne okucia dostały się na teren naszych ziem wraz z pasem nomadzkim jako części całego kompletu brązowych ozdób, nie możemy wykluczyć możliwości pełnienia przez niektóre z nich pojedynczo funkcji wtórnej, np. zawieszki o charakterze amuletu⁶⁹. Potraktowanie każdego z okuć brązowych z terenów naszych ziem jako przez przypadek oderwanego i zagubionego na miejscu znalezienia lub w jego pobliżu, pozwoli jedynie na przypuszczenie, że w kilku konkretnych podanych już okolicach przebywać mogli osobnicy noszący nomadzkie pasy. Jednak ich przynależności etnicznej określić niepodobna. Jak wywodzi bowiem J. Eisner na podstawie analizy pochówków na mieszanym cmentarzysku w Dewieńskiej Nowej Wsi w Słowacji, słowiańscy wielmoże nosili się na sposób awarski⁷⁰. Fakt posiadania pasa zdobionego brązowymi okuciami, a tym bardziej złożonymi, nieraz bardzo kunsztownej roboty (*vide* Blatnica, Bolesławiec), określić więc może co najwyżej odpowiedni stan majątkowy i wyeksponowane stanowisko jednostki. Nie był to z całą pewnością, zwłaszcza w odległych od miejsca wykonania okolicach, dostępny dla każdego wyrób⁷¹. W konsekwencji należy również dopuścić możliwość pochodzenia zabytków awarskich z obszaru Polski, nie z centrum kaganatu awarskiego, tj. dorzecza środkowego Dunaju i Cisy, ale jego, zamieszkałych w przewadze nie przez Awarów, lecz przez Słowian, peryferii⁷². Szczególnie w stosunku do zabytków datowanych na

⁶⁷ Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, s. 235, 236; W. Antoniewicz, *Początki państwa polskiego w Małopolsce zachodniej w świetle prac wykopaliskowych*, „Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, z. 4:1958, s. 23.

⁶⁸ Jank a, *op. cit.*, s. 137.

⁶⁹ Tak np. znalezione w Šárce (Czechy) okucie późnoawarskie z brązu z przedstawieniem Nike było zaopatrzone w dorobione druciane kółko celem zawieszania, zob. głównie R. Turek, *Šárka v pravěku, Šárka, Zprávy památkového sboru hlavního města Prahy*, Praha 1949, tabl. 15, ryc. 11; tenże, *K počátkům Prahy*, ryc. 2, nr 7; również F e t t i c h, *Die Metallkunst...*, s. 157, 269, tabl. VII, ryc. 21.

⁷⁰ Eisner, *Děvínska Nová Ves* (1952), s. 345; por. Z á s t é r o v á, *op. cit.*, s. 35.

⁷¹ Eisner, *op. cit.*, s. 281, zwracał uwagę na brak pozostałości pasa nomadzkiego w wielu grobach, tłumacząc to jego wysoką ceną.

⁷² Za pochodzeniem zabytków awarskich, znalezionych na naszych ziemiach, z terenu Moraw i Słowacji wypowiadał się Eisner, *op. cit.*, s. 326; wg B. Grafena u e r a, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov*, „Zgodovinski Časopis

w. IX hipoteza taka miałyby wiele cech prawdopodobieństwa. Byłyby więc one rezultatem kontaktów między plemionami słowiańskimi, nie zaś między Słowianami i Awarami. Znamienne przy tym jest wystąpienie dwóch zabytków awarskich na terenie Biskupina, pow. Żnin. Pozwala to na stwierdzenie wyraźnych powiązań tego rejonu z obszarami zakarpaczkimi. Nie jest wykluczone przy tym, iż pozostają one w związku z kontynuacją tradycji szlaku bursztynowego we wczesnych fazach wczesnego średniowiecza.

Na zakończenie godny podkreślenia wydaje się jeszcze jeden aspekt zagadnienia. Brązy awarskie, aczkolwiek w sumie nieliczne, stanowią przecież ogromny procent znanych ozdób okresu przedpiastowskiego. Niewielka jeszcze znajomość wcześniejszych faz wczesnego średniowiecza nie pozwala na pewne stwierdzenie, iż jest to proporcja nieprzypadkowa, odbijająca kiedyś istniejący stan faktyczny. Nie jest jednak wykluczone, że zwłaszcza w wieku VIII przede wszystkim u plemion zamieszkujących w niewielkiej odległości od obszaru państwa awarskiego (np. teren Polski południowej) panować mogła, zwłaszcza u warstw eksponowanych w pewnych określonych dziedzinach stroju czy uprząży „moda” na styl koczowniczy.

WOJCIECH SZYMAŃSKI

REMARKS CONCERNING AVARIAN RELICS FOUND IN POLISH TERRITORIES

This article is an attempt of a new interpretation of Avarian relics coming from Polish Lands and a revision of certain views approved in Polish literature dealing with the subject. The scarcity of sources does not allow to consider the total of problems telling the contacts between Poland's and the Avarian State's territories, therefore only selected problems have been studied.

The list of relics presented below demands a restriction: the definition "Avarian" does not exactly determine the ethnic origin of producers and employers of the relics, on account of the great diversity of populations remaining in, or only crossing the Tisza and Danube basins between the 6th and 9th century of our era. It is only meant to indicate the origin of all objects coming from territories occupied by the Avarian State, i. e. being worked out there.

1. Biskupin, Żnin district, bronze bracelet with empty trumpet-like endings and gilded bronze-work belt mount with plant ornament. Found in the space of a hill-fort settlement dating of a very early mediaeval phase.

2. Bolesławiec, district town, gilded bronze-work belt mount with plant ornament. Found by accident at the hill-fort's foot where further research revealed later an early mediaeval settlement.

pis", t. 4: 1950, s. 118, państwo awarskie składało się z dwóch gospodarczo i etnicznie odmiennych części: centrum, w którym bytowali koczownicy — Awarowie wespół z rozproszoną ludnością przedawarską, oraz pasa zewnętrznego, gdzie mieszkali głównie zajmujący się rolnictwem Słowianie, a pomiędzy nimi rozrzucone załogi awarskie.

3. Chorula, Krapkowice district, bronze openwork belt mount ornamented with griffin motif. Found by accident in a spot where further research revealed an early mediaeval settlement.

4. Kraków, the mound of Krakus, bronze-work propeller-formed belt mount discovered by excavation works upon the initial ground level.

5. Neighbourhood of Warsaw, bronze-work belt mount ornamented with plant ornament. Conditions of finding unknown.

6. Ostrów Lednicki, Gniezno district, gilded bronze-work belt mount ornamented with plant motif. Closer information as to finding is missing.

7. Syrynia, Wodzisław district (formerly Rybnik), bronze openwork belt mount ornamented with plant motif. Found during research in the space of an early mediaeval subterranean hut.

In comparison with the list published by Z. Rajewski (1939—1948) the following relics have here been omitted: iron hoof-shaped clasp from Klecko, Gniezno district, of native production, related to very old Baltic models, and horn slab, ornamented with griffin bas-relief motifs coming from Gniezno, specimen dating probably from a later time. The list elaborated by D. Csallany (1956) had been increased by erroneous including a set of pottery from Niemcza and Kotowice, implying Avarian influence and a doubtful find of golden earring, said to be found in Michałkowo, which does not seem exact (Michałkowo lies to-day outside Poland). Neither does our list include the single finding of a triple-dart arrow-head from Piotrowice, Raciborz district, which may date as well from a period before the Avars or after them.

The bronze bracelet of Biskupin has been dealt with as belonging to the group of silver bracelets with trumpet endings dating from the 7th century, type Szentendre, well known in Hungary as more than 15 such specimens have been found in that country. The tradition of their manufacture dated back as far as the period of the peoples' migrations, however, revealed strong Byzantine handicraft influence upon the technique of execution and ornamentation. It seems probable that all the bracelets were manufactured in one centre of production lying in the space of to-day's Pécs (Roman Sopianae) or its near neighbourhood, where remained groups of a Roman population from the Empire's provinces, and where Byzantine craftsmen moved willingly in. The Biskupin bracelet differs from those excellent products by a worse material, careless execution and simplified ornamentation. It might therefore be a second-hand imitation product, not manufactured in the Hungarian territory, where no such specimens are found, but either in the settlement Biskupin itself or, which seems more probable, on the outskirts of the Avarian State (now Austria and Czechoslovakia). Its dating, so far believed to be of the 7th century is also doubtful and an early 8th century origin seems more probable. A bronze-work gilded mount found in Biskupin, ornamented with a double palmet motif was part of the decoration of a nomad leather belt, keeping the hole from damage by the buckle's tongue. When considering similar fixtures found in Hungary we must rather range them to later groups of Avarian ornaments, so-called Griffin-tendrill ornamented finds group, dated to the 8th and 9th century. However, the considerable dimensions and singular ornamentation of the Biskupin mount lack close analogies. Its original form and ornamental details as well as its surface gilding differ from stereotype patterns and suggest its belonging to a late period of Avarian handicraft, i. e. the 9th century.

A gilded bronze fixture found in Bolesławiec (Silesia) is fairly identical to one of the relics being part of a large find discovered in Turczańska Błatnica (Slovakia). Both specimens display an ornamental motif similar to that found in several golden vessels of the Nagszentmiklos hoard, i. e. a strongly stylized double palmet. There-

fore the Bolesławiec mount is typical as representative of the 9th century's first half Blatnica group, formed by subsiding elements of Avarian handicraft and the influence of Bulgarian and Carolinian manual skill. The manufacture of that type of objects is generally assigned to craftsmen having migrated to Slovakia from the Avarian State after its shattering by Charles the Great and continuing their activity there.

The bronze openwork belt mount from Chorula ornamented with griffin motif may be counted among more common relics and ascribed to the 8th century together with several cast bronze objects found in the Hungarian territory. Among hundreds of similar settings the one found nearest form here is the ornament from Šárka in Bohemia.

Ornaments resembling the propeller-like bronze-work mount of the 8th century found at the foot of the Krakus mound appeared in large quantities among the finds discovered in North Hungary and along the river Tisza's lower course. It may be conjectured that they were a sort of local product with functions difficult to determine in a nomad belt. According to Gy. László such a metal work joined the leather strap of a knife's sheath to the belt itself; on the contrary D. Csallány supposes that the metal work setting was meant to link two parts of a leather belt having different dimensions.

The tongue-like openwork bronze mount found in the Warsaw region is decorated by a stylized plant ornament met also in different other objects coming from the period of the Avarian handicraft's regression. Similar ones are known in small numbers in Hungary. These used to be fixed to several strap ends hanging down vertically from the belt. They should be ascribed to the 9th century.

The gilded bronze-work mount from Ostrów Lednicki is supposed to be of the same time and belongs, like the Bolesławiec metalwork setting to the Blatnica-type group of relics. An interesting detail is that the circle ornamenting the central part contains a motif analogous to that which was found in the Warsaw region. Three rivets fastened the metal work to the belt's end. Exactly analogous finds are lacking.

The openwork belt metal mount from Syrynia, dating undoubtedly from the 8th century, would be the last in our list. Similar ones with tiny hinges were set, three at a time, usually in the places where decorating leather straps hanging straight down were attached to the belt.

To sum up: the Biskupin bracelet, imitation object in the initial classic period of Avarian goldsmithery may be dated to the 7th/8th century. The bronze belt mounts of Chorula, Kraków and Syrynia, with prevailing stylized plant motifs and griffin ornaments, telling the standardization, typical lines and mass production of belt ornamentation — would belong to the true "classic" period, i. e. the 8th century. The ornaments of Bolesławiec, Ostrów Lednicki and the Warsaw region date from the 9th century, the period of decline of Avarian handicraft; the production decreased then and the influence of Bulgarian and West European workmanship was distinct. All these symptoms were caused by the Avarian State's political and economic fall occurring at the same time. As the most part of the Avarian relics come from that period their finding in Polish Lands in not to be explained either by the presence of an Avarian deputation, mentioned by Theophylact, or by Avarian troops marching across South Poland, or by Avars staying here to watch the tribes dwelling in to-day's Upper Silesia and the Vistula's basin higher course. All these events reconstructed by historians on the basis of written sources were to take place in the 6th century. It seems therefore most certain that Avarian relics may have come

to Poland either by way of trade, or as war booty, or finally in the form of gifts. A temporal staying of alien tribes in this country may also be considered. The relics did not necessarily come from the Avarian State's central countries (the basins of the Tisza and Danube's middle course), but rather from its outskirts inhabited mostly by Slavs, first of all Slovakia. It is known that Slavonic notables in Slovakia willingly adopted Avarian bearing particularly in the 7th and 8th century. The Avarian relics would thus partly be the result of connections between different Slav tribes. It seems also very probable that the high spheres of tribes dwelling in Polish Lands, especially in their south regions, were fond of using clothing and harness strongly influenced in the 8th century by the nomad style and "fashion".